

spørgsmål, som til dels rækker ud over personen Munch, fordi de berører centrale problemer vedrørende demokratisk kontrol med udenrigspolitikken.

Hvad lå der bag Munchs konsekvente bagatellisering af den internationale situations farer i hans offentlige udtalelser?

Var det endnu en streng i hans sikkerhedspolitik? Den bevidste afdramatisering med det formål i det mindste ikke at forringe det nøgne Danmarks forhandlingssituation over for Tyskland ved på forhånd at give indtryk af, at vi var skræmte? Eller en »vi alene vide« holdning, der kunne bunde i hans »marmor temperament«, i de sidste rester af hans national-liberale fortid, i den professionelle udenrigspolitikers almindelige uvilje mod at få en slet informeret opinion til at blande sig i landets udenrigspolitik? Eller var den mere eller mindre ubevidste hensigt simpelthen at legitimere den radikale forsvarspolitik, at få verden til at se ud, som verdener skulle se ud efter Odense-programmet?

Det er vanskelige spørgsmål at svare på. Men det er ikke tilstrækkelig grund til at lade dem ligge.

Sjøqvist siger beskedent i bogens forord, at han ikke tør påstå, at det fuldt ud er lykkedes for ham at koncentrere sig om de vigtigste problemer. Det er i hvert fald ikke lykkedes at finde tilfredsstillende svar på dem. Måske er det umuligt. Men han kunne godt have markeret dem bedre i terrænet, så man havde fået bedre overblik over, hvor der bør graves videre. Munch er en sådan gigant i dansk politik, at det nok endnu er Halsløs gerning med frontalangreb på ham. Hans centrale parti- og »koalitionspolitiske« rolle har Sjøqvist stort set ladet ligge. Vejen til en biografi, der bliver mere end en torso, må nok ryddes med mere indgående detailstudier først.

Erling Bjøl

Viggo Sjøqvist: Erik Scavenius. En biografi. Bind I. 1877–1920. 331 s. Og bind II. 1920–1962. 365 s. Gyldendal, København, 1973.

I to verdenskrige havde Erik Scavenius ansvaret for dansk udenrigspolitik. Under 2. verdenskrig var han desuden statsminister og den ansvarlige leder af forhandlingspolitikken. I begge krige synes hans hovedopfattelse at have været den, at Tyskland er Danmarks skæbne, således forstået, at et godt forhold til Tyskland er en afgørende betingelse for Danmarks eksistens – hvad enten man kan lide det eller ej. En kølig og nøgtern politik, baseret på denne erkendelse, er den eneste vej frem.

Hans neutralitetspolitik under 1. verdenskrig – tyskerkursen kaldet – var succesrig, anerkendt også af de allierede, omend anfægtet i samtiden af visse kredse i den danske befolkning. Nu huskes hans indsats kun af historikerne. Anderledes med hans indsats under 2. verdenskrig, den huskes stadig, fordi han tegner forhandlingspolitikken, samarbejdspolitikken med besættelsesmagten, som størstedelen af Danmarks befolkning synes at have samtykket i – i tiden frem til 29. august 1943, og som samme befolkning i 1945 og årene derefter ganske afgjort søgte at distancere sig fra. Sjøqvists bog er måske først og fremmest et forsøg på at bringe denne debat til en afklaring.

Scavenius' indsats i de to krige beskrives i hvert sit bind af biografien, og Historisk Tidsskrifts Redaktion har derfor ment det rimeligt at dele opgaven mellem to anmeldere.

Viggo Sjøqvist kalder sin bog en biografi. Det er ikke hans første forsøg i genren – ej heller hans sidste. Med Peter Vedel biografien i to bind (Peter Vedel. Udenrigsministeriets Direktør I (1823–64) og II (1865–1911), Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur, 2 og 4, 1957 og 1962. Anmeldt i Historisk Tidsskrift 11. r. V, s. 494–506 (Erik Møller) og 12. r. I, s. 119–132 (Povl Bagge)), hvoraf det sidste var

hans disputats, tegnede han et billede af udenrigsministeriets mangeårige direktør. Emnet for den næste bog var også udenrigspolitik: Danmarks udenrigspolitik 1933-1940 (DNI, Gyldendal 1966. Anmeldt i Historisk Tidsskrift 12. r. II, s. 511-524 (Ole Karup Pedersen)). Denne bog var en bestillingsopgave i DNH's regi til overarkivaren i det danske udenrigsministerium, mens de følgende tre biografier i forfatterens produktion må formodes at være blevet til aldeles *con amore*.

Især gælder det vel bogen om Mozarts enke: »To gange fuldkommen lykkelig«. Constanze Mozarts ægteskaber. Et bidrag til Mozart-forskningen (Gyldendal 1975). Det er en bog, der som forfatteren skriver, »er inspireret af to tilsyneladende ganske uforenelige interesseområder: W. A. Mozarts musik og den danske udenrigstjenestes historie« (s. 7). De to verdener mødtes, da Mozarts enke, Constanze Mozart giftede sig med den danske legationssekretær i Wien, Georg Nikolaus Nissen, der skrev den første indgående Mozart-biografi, baseret på komponistens breve. Men også de to store bøger om Erik Scavenius (der her skal anmeldes) og Peter Munch. Manden. Politikeren. Historikeren (Gyldendal 1976), anmeldt ovenfor s. 311 ff. (Erling Bjøl), spejler klart forfatterens interesse for både udenrigspolitik og biografi.

Det var Carlyle der skrev, at »the history of the World is but the biography of great men«, det siger Sjøqvist naturligvis ikke, men han udtrykker det samme på en anden måde, når han om Constanze og Nissen skriver, at ingen af dem er personligheder af et sådant format eller en sådan originalitet, at de i sig selv kan bære en biografi. De er »hæderlige, dygtige og ganske interessante mennesker, der har formået at udfylde deres pladser i tilværelsen«. »Men når deres navne lever den dag i dag, så er årsagen ene og alene den, at de blev draget ind i geniets tryllekreds og derved så at sige ført med over i udødeligheden. Thi det er med Mozart som med ethvert geni af verdensformat: alt, hvad han har beskæftiget sig med, påkalder sig efterverdens udelte opmærksomhed, og alt, der har haft forbindelse med ham, er af interesse« (s. 8). Dette citat er en væsentlig indgang til det, man med et mode-udtryk kunne kalde »Sjøqvists ideologi«.

Nu er – med al respekt for dansk udenrigspolitik – hverken Vedel, Scavenius eller Munch geniale. Men de har alligevel – ifølge Sjøqvist – karaktertræk, der gør dem til »store mænd« i Carlyle's forstand. Og det samme gælder forresten også Constanze: Hun demonstrerede livet igennem ved løsningen af de forskellige udfordringer, hun blev stillet overfor »de samme karakteregenskaber . . . : beslutsomhed, handlekraft og forretnings-talent« (s. 122). Peter Vedel omtales for sin »faste, energiske og resolute karakter« (PV. I, s. 200), selv om både anmelder (Erik Møller) og forfatter iøvrigt demonstrerer Vedels usikkerhed overfor en række af samtidens fundamentale problemer. Han var aldrig sikker i sit skøn, siger Erik Møller også (Historisk Tidsskrift, 11. r. I, s. 497). Om Scavenius hedder det, at »to af de mest karakteristiske træk i hans psyke« var: »hans mod og handlekraft« (Sc. I, s. 46), og andetsteds »nogle af de mest karakteristiske træk: koncentration, viljestyrke, hurtighed« (Sc. I, billedteksten overfor s. 144), samt: »Skikkelsen udstråler kraft og beslutsomhed« (billedteksten overfor s. 241). Og endelig siges det nærmest programmatisk om et billede af Munch: »Den kraftige, raske holdning, viser en mand i hans bedste alder. Ansigtet er præget af energi og vilje, ja »fuldt af sikker ro«« (P.M., billedteksten overfor s. 96).

Viljestyrke, energi, beslutsomhed og handlekraft synes at være nøgleordene i disse personkarakteristikker.

Biografien er en genre med sine egne love. Den fokuserer naturligt på sin hovedperson, alle begivenheder ses ud fra og i relation til ham, spejler sig så at sige i ham. Det har betydning, hvis man vil forstå og analysere et politisk handlingsforløb ud fra en biografisk synsvinkel. Der er en indbygget og uomgængelig skævhed her. Men biografens *raison*

d'être er naturligvis ikke udenomsværkerne, men hovedpersonen. Genren har netop i kraft af, at den afbilder og analyserer det handlende menneske i sin historiske situation en tiltrækningskraft og et publikum langt ud over den traditionelle historieskrivning. Ja, man kunne måske kættersk sige, at biografien er den mest egentlige form for historieskrivning, der findes. Genrens popularitet afspejler sig også i oplagstallene på Sjøqvists bøger.

Biografien som genre har så decideret litterære aspirationer. Den stiller store krav til komposition og mennesketegning, evnen til at karakterisere, hvis den skal lykkes fuldt ud. Men dens normer er ikke ene litteraturens. Den historiske biografi skrives også under et videnskabeligt ansvar. Dette er Sjøqvist sig fuldt ud bevidst. Bogen er forsynet med et omfattende, omend ikke altid lige gennemskueligt noteapparat, samt en omtale af kildematerialet. Det må derfor også være rimeligt at diskutere bogen ud fra en historisk-videnskabelig synsvinkel, idet man naturligvis stedse må have for øje, at bogen har et bredere publikum i tankerne, end de fleste historiske arbejder iøvrigt.

Erik Scavenius har »bevidst og systematisk« destrueret sit arkiv (Sc. I, s. 7), og han var i øvrigt ikke den, der personligt åbnede sig over for ret mange mennesker. Der er rent faktisk ikke meget, der kan kaste lys over hans tanker, følelser og motiver, og »der vil bestandig være noget sløret, undertiden næsten gådefuldt over hans liv« (Sc. I, s. 11). Det er i sandhed ikke nogen gunstig udgangsposition for en biograf.

Kilderne til belysning af Scavenius' politiske rolle flyder naturligvis langt rigere, og Sjøqvist har da også kunnet konsultere både det danske, det engelske og det tyske udenrigsministeriums arkiver. Desuden har Scavenius givet sin egen version af sin rolle under to krige i bøgerne Forhandlingspolitikken under Besættelsen (Hasselbalch 1948) og Dansk udenrigspolitik under den første Verdenskrig (Fremad 1959). Det er den sidste, der interesserer os her. Scavenius var i 1959 nær de firs. Han kunne ikke selv forfatte manuskriptet og det blev til i samarbejde med en journalist. Kildematerialet var hovedsageligt udenrigsministeriets gråbøger og Fontenays aktudgave om det slesvigske spørgsmål, oplyser Sjøqvist (Sc. II, s. 291), en væsentlig del af bogen er lange citater fra disse værker. Kildeværdien er således meget begrænset. Ind imellem er der dog oplysninger og refleksioner, der giver bogen en vis interesse, mener Sjøqvist. Det er da også åbenbart, at bogen udgør ryggraden i Sjøqvist's fremstilling.

For at kompensere for det manglende materiale med hensyn til personligheden og dens udvikling har Sjøqvist valgt at benytte sig af en teknik, der ikke forekommer mig ganske tilfredsstillende: I det første kapitel, »Slægten. Barndom og Ungdom«, fremlægges en karaktermodel, der konsekvent og meget firkantet gennemføres i resten af bogen og som i visse, afgørende situationer indgår som en *forklarende* faktor. Denne karaktermodel er utvivlsomt fremstået på grundlag af studiet af personens hele livsgerning, men sådan præsenteres den bare ikke i bogen. Tværtom etableres den gennem en tolkning af det yderst spinkle materiale, der er til rådighed om slægt, barndom og ungdom.

Først opridses slægten Scavenius' historie og vi får en kort karakteristik af slægtens *mænd*. Sjøqvist skriver så: »Hvis man nu vil spørge, hvor meget arveanlæggene fra dem har betydet for dannelsen af hans personlighed, så er det ikke så ligetil at give et klart og bestemt svar«. Alligevel fortsætter han med i det følgende at søge at nå frem til en fælles karakteristik af »de mandlige medlemmer af slægten«: »De er markante skikkelser, der ikke let overses. De er mennesker med faste ofte upopulære standpunkter. De er velbegavede, dygtige og initiativrige personer, hvis interesser navnlig samler sig om de kontante og jordnære ting . . . en vis materialistisk indstilling, der dog afbalanceres noget af videnskabelige eller kunstneriske interesser« (Sc. I, s. 21).

Erik Scavenius' far, godsejer Carl Sophus Scavenius, er, sådan som han skildres hos Sjøqvist, næppe en af slægtens mere markante personligheder (hvis vi skal følge forfat-

terens tankegang), hans mor, Thyra Castonier, derimod, beskrives »som en usædvanlig viljestærk og myndig dame, der styrede sit store hus med dygtighed og energi« (Sc. I, s. 22). Hendes slægt afgøres imidlertid på 11 linier. Scavenius' brødre og søstre (han var nr. 5 af 10 børn) omtales aldeles summarisk. Men hvorfor blev da kun den ene en »stor« mand?

Erik Scavenius blev radikal, fordi faderen var konservativ, skriver Sjøqvist, og deres forhold var i det hele taget ikke harmonisk. I skolen havde han vanskeligt ved at indordne sig, forsøgte sig så i flåden, hvor han til gengæld gjorde alt for at indordne sig. Og det forklares således: »Men endelig var det livet igennem et særligt træk i hans psyke, at han akcepterede magtforholdene som han fandt dem og hengav sig aldrig til fantasifulde planer om at ændre dem« (Sc. I, s. 28). – Det gjaldt altså bare ikke skoletiden? Han blev imidlertid aldrig kadet, men faldt på det, der hed »forhold på øvelses-skibet«. Han var efter Sjøqvist's mening »ved at udvikle sig til en ung mand med en mere selvstændig og mere kompliceret natur« (Sc. I, s. 29). I stedet blev han så student og læste derefter statsvidenskab og tog eksamen i februar 1901. Han var ikke medlem hverken af Studenterforeningen eller Studentersamfundet. Til gengæld blev han i studietiden en stor beundrer af Hørup – og Montaigne. Han var nu nået til et »afgørende vendepunkt« i sit liv, mener Sjøqvist. »Hans vilje og beslutsomhed havde stået deres prøve, og personligheden havde fået sin endelige udformning. Skal et enkelt karaktertræk fremhæves, må det blive hans stærke tro på sig selv og sine evner«. Om han ville få succes, »ville [imidlertid] ikke blot afhænge af hans evners omfang og karakterens fasthed, men tillige af de omstændigheder, hvorunder han ville komme til at virke« (Sc. I, s. 35).

Scavenius kom så i udenrigstjenesten, hvor især hans ophold som legationssekretær i Berlin hos gesandt, kammerherre J. H. Hegermann-Lindencrone fik afgørende betydning for hans videre udvikling: »Om Danmarks udenrigs- og militærpolitiske stilling kom han til den opfattelse, »at Danmark må søge at balancere mellem de stormagter, hvis politik er bestemende for vor skæbne for derved at undgå, at landet inddrages i andre staters krige. Dernæst må vi erkende som følge af vor beliggenhed, vor afhængighed af den magt, der har herredømmet i Nordtyskland, således som vor historie lærer os det«. Det afgørende ord i de to citater er »magt«, hvorved han åbenbart forstod den rent fysiske, militære overmagt. Den opfattelse, som Scavenius dannede sig under Berlin-opholdet, at udenrigspolitik hovedsagelig er magtpolitik, blev bestemmende for hans indsats som dansk udenrigsminister under to verdenskrige« (Sc. I, s. 43). Citatet er hentet fra Dansk Udenrigspolitik . . . , s. 11).

Det er utvivlsomt rigtigt at karakterisere Scavenius som »real-politiker«, og det er måske også rigtigt, at denne opfattelse grundlægges under Berlin-opholdet. Men det er nok væsentligt at fastholde, at det er Scavenius' *egen* fortolkning, Sjøqvist her videregiver. Citatet indledes hos Scavenius med ordene: »I disse år formede sig for mig den opfattelse, at Danmarks stilling overfor udlandet i udenrigs- og militærpolitisk henseende, som har været vejledende for mig under min senere virksomhed som udenrigsminister. Danmark må søge . . .«. Sjøqvist overtager med andre ord Scavenius' version af begivenhederne. Og det er – som vi senere skal se – langt fra den eneste gang, det sker i bogen. Da Erik Scavenius i 1959 så tilbage på sit liv, var det rimeligvis naturligt for ham at se en konsekvent linie i det hele; men derfor behøver det jo ikke nødvendigvis at hænge sådan sammen. Der er da også mange problemer forbundet med etableringen af Scavenius' udenrigspolitiske konception.

Som vi har set, anser Sjøqvist Scavenius for at være »realpolitiker«. Forfatteren synes desuden at betragte sig selv som realpolitisk tænkende. Det kommer frem i hans diskus-

sion af de forskellige opfattelser af det danske forsvar, der kom til orde i begyndelsen af dette århundrede. Han har stor sympati for den I. C. Christensenske politik, at den danske neutralitet skulle støttes af et relativt stærkt forsvar: »Forsvaret skulle være af en sådan styrke, at den tyske regering og militærledelse følte sig overbevist om, at Danmark ville modsætte sig ethvert ikke-tysk forsøg på at benytte dansk territorium. Tyskland skulle med andre ord have sikkerhed for, at Danmark ikke kom til at henligge som et militært tomrum, der blottede den tyske nordflanke« (Sc. I, s. 55). Denne »ganske enkle og realistiske tanke, at Danmark ved at blive et militært tomrum øgede risikoen for en tysk besættelse, ville eller kunne de radikale politikere ikke godkende. I stedet blev de ved at fremføre deres hovedargument, at ligegyldigt hvor stærkt det danske forsvar blev, så kunne det aldrig modstå et stormangreb. Argumentet var uimodsigeligt rigtigt, men irrelevant, thi problemet lå et andet sted, nemlig på dette: hvorledes kunne Danmark bidrage til at mindske risikoen for en præventiv tysk besættelse under en engelsk-tysk krig?« (Sc. I, s. 59, fremhævelserne mine).

Sjøqvist's problem er nu, at »realpolitikeren« Scavenius ikke fulgte den af Sjøqvist og I. C. Christensen skitserede »realpolitiske« tankegang, men i stedet var »fuldstændig enig i det radikale partis forsvarspolitik« endog selv om han efter sit Tysklandsophold var »klar over, at Tyskland var interesseret i et stærkt dansk forsvar for at landet ikke skulle blive et militært tomrum, der kunne udnyttes af en anden stormagt«. Sjøqvist erkender, at der her er tale om et paradoks, men i stedet for så, i overensstemmelse med sine egne præmisser at konkludere, at Scavenius altså alligevel ikke var realist, omskriver han problemet og taler om noget andet: »Hvad man end kan sige herom, så var det i hvert fald ikke et tyskvenligt synspunkt. Forklaringen kan kun være den, at han var enig med Munch i, at et stærkt dansk forsvar gav landet øget militær betydning og derfor øget risiko for en tysk intervention« (Sc. I, s. 61). Det oprindeligt negative udsagn – ud fra Sjøqvist's egne præmisser, gøres herved positivt, ved at indsættes i en helt anden diskussion: om Scavenius var tyskvenlig eller ej.

Det er en gennemgående these hos Sjøqvist, at det takket være det venskabelige forhold, der den 3. august 1914 etableredes mellem den danske udenrigsminister, Erik Scavenius, og den tyske gesandt, Grev Ulrich v. Brockdorff-Rantzau, lykkedes at sikre et overvejende venskabeligt forhold til Tyskland, og at dette venskab i visse særligt kritiske situationer fik afgørende betydning (Sc. I, s. 111–116). Venskabet etablering, eller rettere etableringen af den tyske gesandts afhængighed af den danske udenrigsminister skyldtes den forstes overilede optræden og den sidstes overbærende visdom og klogskab:

Sent om aftenen den 2. august 1914 mødte Brockdorff-Rantzau op i det danske udenrigsministerium og meddelte indholdet af en instruks, han havde modtaget 3 dage før. Den redegjorde for den tyske regerings syn på situationen i tilfælde af krigsudbrud. »Det stod heri, at freden alene afhang af Rusland. Skulle det komme til en almindelig europæisk »konflagration«, så havde Tyskland ingen hensigter om at true den danske stats beståen, men krigen kunne uden tysk vilje og medvirken få til følge, at operationerne forplantede sig til danske farvande. *Danmark måtte gøre sig situationens alvor klar og være indstillet på, hvilken holdning det i givet fald ville tage*« (Sc. I, s. 111 – fremhævelsen min). Sjøqvist påpeger, at det af formuleringen måtte være klart, at det var risikoen for *engelske* flådefremstød erklæringen tog sigte på, selv om det ikke udtrykkeligt blev udtalt. Rantzau misforstod imidlertid situationen og præsenterede instruksens på et tidspunkt, hvor England endnu ikke havde grebet ind, og han sagde bl. a. »ich müsse auf bindende Zusage bestehen«.

Efter hektiske natlige forhandlinger enedes den danske regering om et svar, der bl. a. fastslog, at »Dänemark wird sich im keinem Falle die Gegner Deutschlands anschliessen«.

Netop som Scavenius havde oplæst dette svar for Brockdorff-Rantzau indløb et telegram fra den danske gesandt i Berlin, at henvendelsen beroede på en misforståelse. Og Scavenius måtte da meddele Brockdorff-Rantzau, at han betragtede den danske erklæring som ikke-afgivet, efter at han nu havde erfaret den tyske regerings holdning. Det var naturligvis en yderst pinlig situation den tyske gesandt havde bragt sig selv i, og i de følgende dage søgte han i indberetninger hjem på forskellig vis at bortforklare situationen, og disse krumspring diskuteres udførligt af Sjøqvist (Sc. I, s. 113–116).

Scavenius tog imidlertid, ifølge sin egen fremstilling, situationen anderledes køligt: »Under vor samtale lykkedes det mig at berolige ham. Da jeg sagde ham, at jeg fremdeles ville have tillid til ham, besindede han sig og svarede: »Dann kann ich bleiben«. Jeg fandt, at der ikke var tilstrækkelig anledning for ham til at tage situationen så tragisk, og jeg ønskede ikke noget tysk gesandtskifte på dette tidspunkt. Denne episode blev udgangspunkt for vor venskabelige forbindelse under hele krigsperioden« (Dansk udenrigspolitik . . ., s. 19). Det er denne fortolkning Sjøqvist overtager, og hele hans sagsfremstilling følger iøvrigt i det væsentlige Scavenius' egen redegørelse i Dansk Udenrigspolitik (s. 17–19). Det er muligt, ja vel sandsynligt, at den også er rigtig, men der er ingen grund til at overse, at også Scavenius måtte have interesse i at fremstille sig selv i et så flatterende lys som muligt. Det var trods alt en pinlig situation for *begge* diplomater.

Et blivende resultat af Sjøqvist's forskning er hans analyse af Brockdorff-Rantzau's personlighed og hans indberetningspraksis. Det er en analyse, der iøvrigt placerer ham ganske på linie med den tyske Brockdorff-Rantzau-forskning. (Jvf. Carsten Due-Nielsen: Brockdorff Rantzau i tysk historiografi, Historisk Tidsskrift, Bd. 74, s. 293): Rantzau var en i mange måder upålidelig person, hans stærke nationalisme farvede hans syn på alt og alle, og den farvede ikke mindst hans indberetninger, der ofte havde meget lidt at gøre med kendsgerningernes barske virkelighed (Sc. I, s. 90–92, 96–98, 100–104). Denne indsigt i Rantzau's psyke anvendes imidlertid af Sjøqvist ganske efter forgodtbefindende: Hvis indberetningerne ikke stemmer overens med Sjøqvist's opfattelse af Scavenius' politik underkendes de, hvis de derimod falder sammen med Sjøqvist's syn på sagen, akcepteres de og anvendes i bevisførelsen.

I tilfældet 2. august underkendes de: »Der var blot det kedelige, at historien ikke var sand, selv om den *muligvis* indeholdt enkelte udtalelser, som Scavenius *kan* være fremkommet med . . . de to utroværdige telegrammer . . . Hvor meget af alt dette har Scavenius virkelig sagt, hvis han har sagt noget af det, hvilket ordvalg har han så brugt? . . . Men visse ting står fast. Først og fremmest, at Rantzaus indberetninger som påvist ikke altid er særlig pålidelige. . . . Noget er dog utvivlsomt rigtigt gengivet . . . men som helhed *virker* referatet som et forsøg på at bevise, hvor nyttig den natlige demarche har været. . . . Scavenius har ikke efterladt sig tilsvarende udførlige referater, men vi *ved* fra hans samtidige notat, at det danske svar *blev* trukket tilbage uden noget forbehold. Om de følgende begivenheder har han – *ganske vist mange år senere* – givet en skildring, der er *langt mere enkel, logisk og troværdig*«. (Blev, er Sjøqvist's fremhævelse, resten er mine). – Der er altså ene tale om gisninger.

Hvorom alting er, så er det Scavenius' egen – sene fortolkning Sjøqvist overtager og siden anvender som et led i retfærdiggørelsen af en af Scavenius' mere diskutabile handlinger under 1. verdenskrig. Jeg sigter her til biografiens kap. XII: »Truslen mod Danmarks eksistens 1917«. Det er det kapitel, der behandler de tyske planer om en besættelse af Danmark – allerede under 1. verdenskrig.

Da Rumænien trådte ind i krigen på allieret side i august 1916 stod det pludselig klart for den tyske ledelse, at man ikke havde planer parat for det tilfælde, at Danmark skulle gøre noget lignende. I løbet af foråret 1917 blev der derfor rådet bod på dette. (Carl

Axel-Gemzell har i bogen *Organization, Conflict and Innovation. A Study of German Naval Strategic Planning 1888-1940*. Lund 1973, behandlet disse planer i en større strategisk sammenhæng. Bogen er anmeldt i *Historisk Tidsskrift*, bd. 77, s. 244 ff. (Ib Damgaard Petersen)). Scavenius stiftede bekendtskab med de tyske planer den 27. maj 1917 i en samtale med Brockdorff-Rantzau. Det skete i form af et noteudkast, der tog højde for en situation, hvor (a) et engelsk landgangsforsøg var umiddelbart forestående og Danmarks holdning tvivlsom, (b) Danmark havde til hensigt at indtræde i krigen på de allieredes side, (c) England havde til hensigt at oprette støttepunkter i Norge. I alle disse tilfælde ville Tyskland besætte Jylland, i (a) og (c) kunne Danmark dog forhindre dette ved at gå med Tyskland. Der var i alle tilfælde tale om et ultimatum, med en frist på fem timer.

Scavenius nævner intet om disse planer i sin bog, han har tilsyneladende heller ikke nævnt dem til noget menneske i sin samtid, end ikke statsministeren eller forsvarsministeren. Dette rejser selvfølgelig nogle problemer, som Sjøqvist ikke kan sidde overhørigt, men han takler dem på en mærkelig dobbeltbundet måde. Sjøqvist kan ikke forstå hans tavshed, men han søger af al magt at forsvare den: Scavenius har »utvivlsomt« (vi ved det ikke) måttet love Brockdorff-Rantzau tavshed. »På den anden side fremgik det af de senere forhandlinger, at den tyske regering regnede med, at ikke blot den danske udenrigsminister, men hele regeringen var underrettet«. I årene efter krigen, hvor angrebene på hans såkaldte »tyskerkurs« var skarpe, er hans tavshed mere forståelig. Men beklagelig er den også efter Sjøqvist's mening, fordi »de tyske strategiske overvejelser i foråret og sommeren 1917 så tydeligt havde vist, hvilken intim sammenhæng, der er mellem Danmark og Norge under en engelsk-tysk krig. Hele denne problematik var i alt væsentligt ukendt i mellemkrigsårene ...« (Sc. I, s. 254). Alligevel må Sjøqvist konkludere:

»Man kan ikke sige, at Scavenius gennem sine forhandlinger i 1917 med tyskerne forhindrede en besættelse. Den forhindrede af de allieredes passivitet i det skandinaviske område. Men hans dybt fortrolige og ganske forbeholdsløse forhandlinger var i hvert fald medvirkende til at forhindre en tysk besættelse i utide byggende på overfladiske agentmeldinger. At dette resultat blev nået, beroede dog i lige så høj grad på Brockdorff-Rantzau's indsats, men her gælder det igen, at dette skyldtes det utroligt fortrolige forhold mellem de to mænd, der næppe havde været muligt uden en personlighed af Erik Scavenius' særlige støbning. Kun en mand med en så stålsat karakter og en så stærk selvbevidsthed var i stand til ganske alene at bære den tunge viden, at en lynhurtig tysk indmarch var en reel mulighed, der kunne blive aktuel, så snart de allierede begyndte at røre på sig. 5 timers ultimatummet var ganske vist officielt opgivet, men der var ingen garanti for, at tyskerne ikke kunne vende tilbage til det uden mindste varsel. De forbehold, som det var lykkedes Rantzau at fravriste de tyske militærchefer, havde næppe større værdi«.

Den these Sjøqvist her præsenterer er hårdt optrukket denne: Scavenius' forhandlinger med Brockdorff-Rantzau er i høj grad medvirkende til at undgå en tysk besættelse. Og når disse forhandlinger falder så gunstigt ud, skyldtes det det særlige fortrolige forhold, der blev etableret mellem de to mænd den 3. august 1914. Dette forhold har igen sin rod i Scavenius' særegne personlighed: hans stålsatte karakter og stærke selvbevidsthed. Det er bare ikke en these, der med nogen rimelighed kan anses for bevist.

De dansk-tyske samtaler kendes kun fra de tyske akter. »Kildematerialet er altså meget ensidigt, og med erfaringerne fra Brockdorff-Rantzau's tidligere indberetninger vil det være nødvendigt at tage hans referater med forbehold. På den anden side er der der ingen grund til at betvivle, at hovedlinierne i de følgende måneders begivenheder

skulle være ukorrekt gengivet« (Sc. I, s. 240), skriver Sjøqvist og med denne bemærkning har han altså åbnet mulighed for at tolke Brockdorff-Rantzau alternativt, som det passer ham.

Det fremgår af Sjøqvist's fremstilling, at Brockdorff-Rantzau var modstander af de tyske okkupations- og ultimatumplaner straks fra starten, og at han modarbejdede dem allerede *inden* han overhovedet havde drøftet dem med Scavenius (Sc. I, s. 244). Som nævnt blev Scavenius orienteret den 27. maj og i tiden herefter gjorde Brockdorff-Rantzau alt for at overbevise den tyske regering om Danmarks gode vilje, samt især, at et eventuelt tysk ultimatum *ikke* skulle afleveres *for* England faktisk havde begået en voldshandling mod dansk eller norsk territorium (fremhævelserne findes hos Sjøqvist).

Den 16. juni forhandlede Brockdorff-Rantzau personligt med den tyske generalstabschef von Hölzendorff. Han forsvarede og forklarede her den danske politik så godt, at »en dansk statsmand næppe kunne have sagt det bedre«. Og Sjøqvist fortsætter så: »De argumenter, han fremførte, var *sandsynligvis* lagt ham i munden af Scavenius, der *nu til fulde* høstede fordelene ved det intime og fortrolige samarbejde, der havde bestået mellem dem siden hin fatale dag i august 1914, da Scavenius havde beroliget og opmuntret den chokerede gesandt, så han bestemte sig til at blive på sin post. På den anden side er der *næppe* grund til at betvivle, at Rantzau ikke skulle have været fuldt ud overbevist om, at en forhastet tysk besættelse af Danmark ville være til skade for Tyskland. Og han har *næppe* været upåvirket af bevidstheden om, at en militær okkupation ville gøre hans stilling som gesandt overflødig, og dømme ham til indlemmelse i den brigade af arbejdsløse tyske gesandter, som krigen havde skabt« (Sc. I, s. 248 – fremhævelser mine).

Der kan være grund til at analysere dette citat nærmere, for det er med den her anførte argumentation, Sjøqvist retfærdiggør sin these: Først fremføres et postulat, baseret på slutning fra generel viden, »sandsynligvis«, men derefter drejes den forsigtige slutning over til en positiv vurdering af hele Scavenius' politik: hans tidligere eftergiveness retfærdiggøres nu. Men det hele er rent gætterier. Det er også det følgende afsnit, hvor brodden tages af den foregående argumentation: Brockdorff-Rantzau handlede også ud fra egen overbevisning. Dette positive indtryk af gesandten får imidlertid ikke lov til at stå alene: han gjorde det også fordi han var bange for at blive arbejdsløs! – Eet er imidlertid sikkert, for læseren at se, er det ene Scavenius, der står med laurbærrene.

Da både den tyske kansler og udenrigsminister bakkede Brockdorff-Rantzau op, fik han gennemført visse ændringer, frem for alt den, at et klart og uimodsigeligt engelsk overgreb mod enten norsk eller dansk territorium skulle finde sted, før et tysk ultimatum skulle overrækkes. Det blev som bekendt aldrig aktuelt.

Sjøqvist's beskrivelse af begivenhederne omkring de tyske okkupationsplaner belyser klart de svagheder, den biografiske genre kan være åben for: Den overdrevne glorificering af hovedpersonen og den alt for kraftige personificering af politiske forklaringer og konflikter. Specielt det sidste er vel overhovedet genre's vanskeligste og mest ømtålelige punkt. Forholdet mellem menneske og struktur er naturligvis et fundamentalt problem for al historieskrivning, men i biografien akcentueres problematikken, fordi genren *forudsætter* en fokusering på personligheden. En måde at løse problemet på kunne være at indføje en række overordnede analyser for at anskueliggøre, inden for hvilke rammer personerne handler. Personerne ses derved i et perspektiv, men det bliver de ikke nødvendigvis mindre betydningsfulde af.

Dansk udenrigspolitik under 1. verdenskrig er handelspolitik: Danmarks position som storekøber af landbrugsvarer kompliceredes alvorligt, da dets to vigtigste handelspartnere blev modstandere under 1. verdenskrig. Blokade og ubådskrig betød yderligere, at de for landet livsvigtige forsyninger af kul, foderstoffer og gødning vanskeliggjordes og

mod slutningen af krigen næsten stoppede. Det var England der bestemte omfanget af Danmarks oversøiske import, til gengæld stod det i Tysklands magt at standse den danske landbrugsekспорт til England. For Danmark blev det en delikat balancegang, der på sit højdepunkt involverede noget der lignede direkte tysk-engelske forhandlinger med Danmark som mellemmand. Efter USA's indtræden i krigen forværredes Danmarks situation yderligere. Den nye krigsdeltager havde ingen sympati for små neutrale lande med fælles grænse til Tyskland.

Hele dette komplicerede væv af subtile forhandlinger beherskede Scavenius til fulde. Hans ledelse af den danske handelspolitik må aftvinge den største respekt for hans diplomatiske dygtighed og smidighed. Konseilspræsident C. Th. Zahle f. eks. skrev: »Det gode forhold til Tyskland er stadig opretholdt. Det er beundringsværdigt, at Scavenius formår det, thi alle vore udførselsforbud og alle overordentlige foranstaltninger virker alene til skade for Tyskland ... Tyskland har hele magten og råstoffer til industrien, så formår kun Tyskland at tilintetgøre den ... Vort våben er kun dette: at vise Tyskland, at enhver forsyning fra os snart ville standse, når vi ikke får råprodukter især foderstoffer. Scavenius fører denne smækre klinge med virtuositet« (Sc. I, s. 152-153, 28. febr. 1915). De handelspolitiske afsnit er også bogens bedste. Her kommer forfatterens omfattende aktkendskab og diplomatiske viden til sin fulde ret, selv om man måske også her kunne have ønsket sig flere overordnede analyser.

Viggo Sjøqvist har i denne meget velskrevne bog tegnet et billede af en kompliceret natur, en kølig og nøgtern realpolitiker, en viljestærk og handlekraftig person, men samtidig et følsomt, sårbart og til tider hidsigt menneske. Det er interessant læsning, også selvom man på en række punkter må være uenig i argumentationen.

Inga Floto

Mens Sjøqvist's skildring af Scavenius som udenrigsminister under den første verdenskrig betød en landvinding *også* for dansk udenrigspolitisk historie, fordi han betrødte et stort set udforsket område, kan det samme ikke siges om behandlingen af stats- og udenrigsministertiden under den anden verdenskrig, der vel næppe heller lægger så væsentligt til vor viden om Scavenius' kontroversielle personlighed. Dertil er denne periodes politiske historie allerede for velstruktureret, og dertil har det publicerede primærmateriale allerede siden krigens afslutning aflejret sig i så uhyre mængder at hele det ydre forløb af Scavenius' statsmandsgerning turde være almindeligt kendt – både i sine hovedlinjer såvel som i mange detaljer. Men det skal også siges, at Sjøqvist gennem sin *konsensus*-opfattelse af besættelsestiden og gennem sin stærkt selektive kildelæsning på forhånd har afskåret sig fra en egentlig nyvurdering. Jeg skal senere vende tilbage hertil.

Scavenius' karriere som udenrigsminister fra den 8. juli 1940, og tillige som statsminister efter den såkaldte »Telegramkrise« fra den 8. november 1942 og indtil regeringens de facto tilbagetræden den 30. august 1943, udgør naturligvis hovedstykket i biografiens andet bind, nemlig lidt under 2/3. Resten er kun indfatning, omend ikke uvæsentlig for en dybere forståelse af mennesket, herunder også privatmennesket Scavenius, og det er her at Sjøqvist leverer de fleste af stregerne til en egentlig persontegning.

Bogen indleder med en skildring af Scavenius som godsejer. Han havde i 1915 købt det skønne renaissanceslot Voergaard i Vendsyssel, og pøsede indtil afhændelsen i 1945 størstedelen af sin formue ned i dette bundløse kar, som han forsøgte at modernisere og restaurere. Vi får at vide at han var en dårlig landmand, men at han forstod at leve op til sin rolle som feudaltherre: »Blandt egnens folk var han respekteret for sit jævne og ligefremme væsen, der ikke kendte til personsanseelse« (s. 13). Og det er et portræt de

følgende sider spinder videre på: naturlig, ordholdende, hensynsfuld og elskværdig, behagelig – og senere fra otiet: storsindet, hjælpsom, venlig og hjertevarm (s. 29, 51, 250 og 303). Det er den »anden« Scavenius Sjøqvist her åbner op for, det bløde sind bag den hårde facade, tegnet af familie, af venner og af nære medarbejdere, og det turde jo nok være et billede der er mildnet noget af årenes slid! Men naturligvis vokser træerne ikke ind i himmelen, og Scavenius kunne, som vi ved, optræde både affejende og sårende overfor andre mennesker. Ja, indtrykket af den officielle Scavenius var som oftest en hoven, kold og uvenlig person. Men også kulden kan forklares: »Måske var det et forsøg på at beskytte sig selv og andre mod dette ustyrlige temperament, at han undertiden anlagde en kølig og afvisende holdning over for mennesker, han ikke kendte nøjere« (s. 30). Temperamentet kan have været neurotisk betinget, mener Sjøqvist, uden at han iøvrigt går nærmere ind på karakteren af denne neurose og dens betydning for Scavenius' personudvikling, herunder hans stigende isolation fra slutningen af tyverne,¹ og forholdet til hustruen Emma Scavenius, der forlod ham under krigen. (Sjøqvist er en taktfuld historiker, og til trods for den store vægt han tillægger den psykologiske forklaringsfaktor behandler han Scavenius' to ægteskaber med victoriansk diskretion!) Der var noget despotisk i Scavenius' natur indrømmer Sjøqvist, et element af herskervilje (s. 161 og 303). Men iøvrigt indgår ingen steder i biografien magtstræbet som motivforklaring, og den der vil søge en nøgle til Scavenius' karakter i den autoritære konstitutionstype må søge andetsteds. De afgørende beslutninger presses altid ned over Scavenius udefra: købet af Voergaard, de radikale tillidshverv, valget til landstingsmand i 1925, formandskabet for »Politiken« i 1932 – og først som sidst de store politiske udnævnelser i 1940 og 1942. Måske var de mange demissionstrusler under anden verdenskrig en slags protest mod disse roller, der blev presset nedover ham udefra, mener Sjøqvist (s. 303). I virkeligheden var Scavenius nemlig en iagttagende og uengageret natur. (»De er uinteresserede«, som digteren Karen Blixen sagde til ham en gang.) Men denne passive rolle afbalanceres tilsyneladende af Scavenius' pligtfølelse og villigheden til at ofre alt når det gælder. Således er en ledetråd gennem hans karriere de uselviske træk i personligheden og fraværet af private ambitioner. Han var næsten blottet for de ambitioner som flertallet af mennesker nærer, skriver Sjøqvist: ønsket om at vinde ære, titler, penge og position (s. 304). Det er naturligvis et tiltalende træk hvis det ikke havde sat Scavenius op imod sine omgivelser, først og fremmest mod politikerne, som han fordømte for popularitetsjag og magtstræb. Men den politiske kamp er hård, og kræver en eller anden form for kompensation, hævder Sjøqvist, og det forstod Scavenius aldrig. I det hele havde han en stivhed i sindet – også tolket som en kompromisløs ærlighed efter at leve i overensstemmelse med sin natur – og en selvsikkerhed, der ikke kunne andet end skabe konflikter, og isolerede ham. Han manglede det religiøse instinkt, der bøjer sindet og gør ydmyg.

Det er et portræt med store litterære kvaliteter som biografien her har sammenstykket, der umiddelbart fængsler med sin emotionelle spændvidde og sin helts tragiske statur. Men det er efter min mening et portræt der med sine spredte og usystematiske iagttagelser og overvejende statiske karaktermodel rejser ligeså mange spørgsmål som det forsøger at besvare. Utvivlsomt demonstrerer det Sjøqvist's gode indfølelse, men tilsvarende også hans vanskeligheder ved at distancere sig fra sin helts udstrålingskraft (Iøvrigt fascinerende nok, at Sjøqvist, der i *Danmarks Udenrigspolitik 1933–1940* klart placerede sig med et nationalt og idealistisk nordisk forsvarssyn, som sine to helte (Scave-

¹ Sjøqvist mener at kunne påvise en sådan isolation fra omverdenen fra 1928 under henvisning til at han stort set ikke har fundet privatbreve fra Scavenius i arkiverne efter dette tidsrum (s. 41). Jeg føler mig ikke overbevist af denne argumentation.

nius og Munch) har udset sig åndstyper fra den militærnihilistiske og neutralistiske radikale venstrefløj!) Heller ikke overbeviser den stærkt ensidige anvendelse af de overvejende psykoanalytiske forklaringsteorier med deres sublimerings-, fortrængnings- og frustrationsmekanismer, både fordi de synes alt for skematisk opfattet, og fordi de ikke er konsekvent gennemarbejdet. Resultatet er blevet et fragmentarisk og usammenhængende portræt, der kalder på et mere præcist og differentieret psykologisk begrebsapparat. Man spørger sig selv hvorfor Sjøqvist ikke har konsulteret en psykiater eller en psykolog.

Med regeringen Zahles fald og »Påsekkrisen« var Scavenius flygtet til Voergaard. Men han gemte sig ikke længere væk end at han i de følgende år fortsatte det politiske arbejde nu som lokal agitator fra det nordenfjordske. I 1921 blev han medlem af den radikale landsorganisations hovedbestyrelse, og i maj 1922 valgt til dens formand. I november samme år lancerede han det berømte og berygtede angreb på H. N. Andersen, der gav udenrigsminister Cold hans banesår. Cold havde spekuleret i aktier, og Sjøqvist vil ikke udelukke at Scavenius' tale kan have standset en »uheldig udvikling« i dansk politik. Men han formoder samtidig at det voldsomme og stærkt agitatoriske i angrebet svejsede Venstre og de konservative tættere sammen om regeringen således at Scavenius forfejlede sit primære sigte, der var at bringe ministeriet til fald. Hvis dette er tilfældet gjorde Scavenius sig selv en bjørnetjeneste, for Neergaard holdt klart den tidligere radikale udenrigsminister udenfor karrieren som en beskeden tak for sidst, og først Staunings socialdemokratiske regering banede i 1924 vejen for Scavenius' tilbagevenden til tjenesten. Han fik valget mellem Berlin og Stockholm, og valgte noget uforklarligt – og også i fremstillingen uforklaret – posten i Sverige, der regnedes for sekundær, og som bragte ham et slags nyt eksil – denne gang svårigt, indtil 1932.

Behandlingen af disse års historie indtil 1924 rejser et for vurderingen af Scavenius' karriere og personlighed meget afgørende spørgsmål. Det er Sjøqvist's opfattelse at Scavenius gennem sit politiske arbejde havde demonstreret at han ikke blot forstod sig på udenrigspolitik, men også mestrede indenrigspolitikken, og at en mand af »en sådan agitatorisk handlekraft« var som skabt til en politisk karriere. Alligevel afslog Scavenius i 1923 at lade sig opstille i en så sikker radikal kreds som Middelfart. Hvorfor? At Scavenius skulle have haft politiske ambitioner udelukkes på forhånd. Drivkraften i disse år var indignationen over begivenhedene i 1920, mener Sjøqvist – uden at han dog helt tør afvise at et bimotiv kan have været forsøget på at erobre den diplomatiske karriere tilbage. Men ellers ligger hovedforklaringen efter Sjøqvist's mening andetsteds, nemlig i Scavenius' manglende interesse for det politiske spil. Han må øjensynlig inderst inde have erkendt at han ikke var »nogen politisk type« skriver Sjøqvist, og sigter her til Scavenius' manglende taktiske evner (s. 28). Det er nu ikke noget spor Sjøqvist ellers har forfulgt, og man har en stærk mistanke om at biografien her projicerer billedet af den politiske kamp under anden verdenskrig nedover situationen i 1924. (Jeg er ikke taktiker, citeres Scavenius for at have udtalt under »Telegramkrisen« i 1942 (s. 220)). I hvert fald fremstår synspunktet ganske udokumenteret, og man spørger sig selv hvorfor Sjøqvist i behandlingen af Scavenius som »politisk type« slet ikke har fundet det nødvendigt at gå nærmere ind på hans politiske arbejde, først og fremmest som partifører. Vi får intet at vide om hans forhold til organisationen, til vælgerne eller til rigsdagsgruppen, intet om hans program – for så vidt han da havde eet, intet om de administrative og strategiske sider af hans virke eller om de taktiske situationer han optrådte i, og intet om opbakningen i partiet. Ja, problemet interesserer Sjøqvist så lidt, at vi end ikke informeres om hvorfor og hvordan Scavenius trådte tilbage (1924). Eksemplet er eet af mange på Sjøqvist's forkærlighed for den psykologiske årsagsforklaring, hvor en mere systematisk tilnærmelse til de sociale og institutionelle rammer kunne have givet et langt sikrere og mere til-

forladeligt grundlag. (Jeg ser her bort fra den inspiration der kunne ligge i politologiske angrebsvinkler såsom beslutningsteori, systemanalyse og rollebegrebet, der lader Sjøqvist aldeles kold). Vi er jo alle indenfor faget dilettanter når det gælder den psykologiske videnskab – retfærdigvis må det siges også fordi dennes viden og metode endnu er så ufuldkommen – og dette turde opfordre til den allerstørste varsomhed med at anvende psykologien som *eneforklaring* på politiske handlinger – og særligt da i tilfældet Scavenius, hvis indre univers selv efter Sjøqvist's anstrengelser synes så mørkelagt.

Nu er det utvivlsomt at Sjøqvist's psykologiske årsagsmodeller ofte er genvejen til den letflydende og medrivende fremstilling der er forfatterens kendemærke. Men det betales der for i dybde og præcision. Det gælder også fremstillingen af Scavenius' udenrigspolitiske konception. Således forstår vi at hans indberetninger fra tiden som gesandt i Sverige var af høj kvalitet, og vi får også et par mindre smagsprøver, men intet systematisk forsøg på at rekonstruere Scavenius' opfattelse af det internationale system – således som det så ud fra butikken i Stockholm. Og igen for tiden efter 1932 da Munch flyttede Scavenius tilbage over Sundet og gjorde ham til leder af den danske delegation i Genève: Nok at Scavenius så på Folkeforbundet med desinteresse og skepsis – hvad der iøvrigt ikke forhindrede ham i at ønske at aktivere den danske indsats i Rådet under kriserne i 1936. Men heller ikke her noget forsøg på en analyse af gesandtens syn på den internationale udvikling. *Og problemet er væsentligt!* Således indfører Sjøqvist efter 1936 en dyb pessimisme i Scavenius' syn på demokratiernes overlevelsesmuligheder, som han senere gør til en af forklaringsfaktorerne i 1940's politiske strategi. Men kildegrundlaget for et sådant stemningsfald er uhyre spinkelt – i virkeligheden kun et eneste isoleret indtryk, som professor Friis nedfældede efter en samtale med Scavenius i marts 1937. Hvor væsentlig – også for en forståelse af dansk udenrigspolitik i videre forstand – ville det ikke have været om Sjøqvist havde forsøgt at underbygge denne tese med en samlet analyse af Scavenius' indtryk og vurderinger fra Genève – trods modkonjunkturerne for det internationale samarbejde dog stadig en europæisk lyttepost af rang. Det kunne også have føjet en tiltrængt dimension i tid til det helt statiske billede der bogen igennem tegnes af Scavenius' hovedkonception om landets geografiske grundvilkår og nødvendigheden af en tilpasning til realiteterne mod syd. Og det kunne måske have afmystificeret nogle af de mere dunkle punkter i Scavenius' karriere som krigsskyldsdiskussionen senere hvirvlede op, og som heller ikke de herværende undersøgelser har kunnet opklare. Jeg tænker først og fremmest på Scavenius' forhold til Staunings hemmelige diplomati, og hans besøg (fra 1936) hos den nye tyske gesandt v. Renthe-Fink, med en føler om et dansk tilbud i grænsespørgsmålet.

I mørke ligger også fortsat det i samtiden omstridte spørgsmål om Scavenius' forsøg på at indvirke på »Politiken«s redaktionelle holdning til det nazistiske Tyskland. Hans formandsperiode fra 1932–40 spænder over et vigtigt kapitel i dansk pressehistorie, og det må atter beklages at sonden ikke er ført dybere ned. Om Scavenius som bladmand lyder dommen at han var en myndig, påpasselig og dygtig leder, men da vurderingen bygger på bestyrelsesprotokollerne, der karakteriseres som kortfattede – og som iøvrigt er skrevet af Scavenius selv kan skildringen vanskeligt accepteres som andet end et partsindlæg (s. 50). Om selve kardinalproblemet kan Sjøqvist dementere at Scavenius skulle have stået bag afskedigelsen af Poul Henningsen og udenrigsredaktøren Georg Gretor, men ellers bliver det mest ved formodningerne. Sjøqvist har interviewet fire tidligere journalister ved »Politiken«, der er uenige om hvornår den nye linje satte ind – d.v.s. om det var før eller efter krigsudbruddet – og som vel i det hele ikke kan siges at være uvildige i dette efter den nationale konsensus noget belastede spørgsmål. Men de peger alle på en snæver kontakt mellem formanden og redaktør Einard Skov, som

skrev de udenrigspolitiske ledere og kommentarer. Selv har Skov ikke villet lukke op for posen – trods Sjøqvist's anstrengelser, og det kunne jo tyde på at tampen virkelig brænder her. Men Skov er senere død, hvorfor en dybere undersøgelse formentlig næppe kommer udenom bladhusets arkiv, der ikke ses benyttet.

Det tyske angreb på Danmark den 9. april 1940, som Scavenius over spejlæggene i Udenrigsministeriet et par dage i forvejen havde afvist som noget vrøvl – en af de få gange hvor man må konstatere at hans realitetssans svigtede – blev optakten til hans livs andet store drama og kulminationen på hans karriere som statsmand, men åbnede også for megen ulykke og en mangeårig menneskelig isolation, som kun hans egen aldrig svigtende overbevisning om at have gjort det rigtige – og at historien en gang ville give ham oprejsning – forhindrer i at give betegnelse af tragedie.

Scavenius var i 1940 fyldt 63 år. Han havde da været pensioneret siden 1937, men var fremme som udenrigsministeremne straks fra sommerkrisens start da de borgerlige partier i forening med kongehuset og udenomsparlamentariske højrekræfter i juni/juli krævede Munchs hoved på et fad og en rekonstruktion af regeringen i upolitisk retning. Disse manøvrer, der førte frem til regeringsdannelsen den 8. juli med Scavenius tilbage i sit gamle ministerium, er behandlet i en bredere parlamentarisk sammenhæng af Henrik S. Nissen i disputatsen fra 1973 *1940 – Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken*. Sjøqvist nævner ikke Nissens afhandling, men han har kendt den, og hans bestræbelser på at rehabilitere Scavenius er en løbende polemik imod den. Det er derfor værd at se lidt nærmere på de synspunkter der skiller de to forfattere ad. Om regeringsrekonstruktionens snørklede forløb eksisterer der to hypoteser, der begge afspejler eftertidens slagsmål om skylden for at Scavenius kom til. Politikerne, og det vil i første række sige Munch, vil således hævde at Stauning under hele krisen arbejdede seriøst henimod det politiske ministerium som han forelagde kongen den 4. juli, og som denne forkastede. De lægger altså hovedansvaret for udhulingen af 8. juli-ministeriets parlamentariske basis på kronen og pressionsgrupperne bag. Den anden hypotese, der er lanceret af Scavenius selv i hans *Forhandlingspolitikken under Besættelsen* og støttes af hans drabanter Knud Styhr og det andet ministeremne Gunnar Larsen, vil omvendt hævde at Stauning lige fra begyndelsen satsede på Scavenius som afløser for Munch. Den nedspiller derfor tilsvarende kongens betydning, og betragter forhandlingerne op til ministerlisten den 5. juli som spilfægteri. Kildematerialet giver ikke noget entydigt valg mellem de to hypoteser. Nissen forsøger sig med en kombination, men lægger ellers en vis vægt på Styhr som mellemmand og lobbyist – uden at han dog tør trække nogen forbindelse bagud til Scavenius selv. Sjøqvist, der arbejder på stort set samme materiale, vælger uden større vaklen Scavenius' egen version, og fremhæver med stilistisk bravour Scavenius' gentagne afvisninger af at ville overtage jobbet. Først det øgede pres, i forbindelse med hans pligtfølelse og – som noget mere afgørende – hans kampinstinkt, fik ham sluttelig til at acceptere – men helt uden illusioner, hvis man ellers kan tro de senere udtalelser.

Nissen har ikke fundet noget bevis på at Stauning skulle have foretrukket Scavenius ud fra ønsket om at aktivere samarbejdspolitikken. Sjøqvist drøfter ikke problemet, og vi må nøjes med at konstatere at dette i hvert fald blev konsekvensen. Det synes også i lyset af de tyske højkonjunkturer efter Frankrigs fald noget nær den eneste farbare vej. Det første skridt blev regeringens (senere så berygtede) tiltrædelseserklæring af 8. juli med beundringen for de tyske sejre og invitationen til et nærmere samarbejde mellem okkuperet og okkuperet. Det andet og langt alvorligere åbnede ikke ti dage senere for forhandlingerne om en mønt- og toldunion mellem Danmark og Tyskland. Der har altid

hersket en betydelig usikkerhed omkring tolkningen af det danske udspil, og debatten fik et nyt skub da Nissen i 1973 kunne fremlægge hidtil ukendte notater fra direktør Mohrs hånd, hvorefter Scavenius skulle have vildledt ministeriet om sin direktørs stærkt forbeholdne udtalelser i Berlin – for ikke at rejse til unødigt modstand. Nu har Mohr naturligvis haft gode grunde til at vælte eneansvaret over på sin minister, og det mystificerede en del at han i slutningen af 60'erne brændte alle sine originale notater. Sjøqvist har da heller ikke kunnet godtage Nissens angreb på Scavenius' loyalitet, og karakteriserer Mohrs notater som et falsum, fabrikeret i skyggen af krigsskyldsdiskussionen i 1940'erne. Ja, han vil ovenikøbet lægge hovedansvaret for det danske initiativ over på Mohr – hvor han nu overser at tankerne om et videre økonomisk samarbejde med Tyskland var fællesgods i Udenrigsministeriet allerede før regeringsskiftet (Nissen s. 267 ff.). Debatten kan ikke forfølges nærmere her. Den er senere fortsat af andre historikere, og har udviklet sig til en regulær fejde, der nok var en betydeligere sag værdig.² For det er jo så rystende ligegyldigt hvad embedsmanden Mohr har ment eller ikke ment set i forhold til det eneafgørende, nemlig hans ministers politik.³ Og denne var klart et ønske om at komme i dialog med Berlin for at vinde tid og sikre regeringen endnu et pusterum. Hvor langt Scavenius havde været villig til at gå for at opnå en sådan garanti fortæller Sjøqvist intet om, hvad der igen har noget af gøre med hans snævre kildeudvalg, kraftigt styret af *Forhandlingspolitiken under Besættelsen*. Men det fremgår af Nissens detaljerede analyse af de danske modforslag og af diskussionen i ministeriet at han var indstillet på at gå langt (Nissen s. 351 ff.). Nu brød projektet som bekendt sammen på partiernes og erhvervenes modstand, og danskerne slap billigere ud af affæren end frygtet, fordi også tyskerne var uenige. Men Scavenius' good-will-bestræbelser var ynkeligt strandet, og hans prestige undergravet på både dansk og tysk hold. Havde man ønsket at fyre ham nu kunne man have gjort det uden vrøvl i Berlin, er Sjøqvist's mening (s. 103).

Mont- og Toldunionsforhandlingerne var blevet ført af udenrigsministeren under den så ofte citerede devise »at fjærne den nærmeste fare«, d.v.s. en nazistisk magtovertagelse på tyske bajonetter. Realiteterne bag denne fare kunne vanskeligt bedømmes, og spørgsmålet er heller ikke fuldt oplyst i dag; men truslen hang over ethvert ministermøde sommeren og efteråret igennem, og blev dygtigt udnyttet af gesandtskabet i forsøgene på at gennemføre en mere autoritær regeringsform.⁴ Endnu i slutningen af oktober ser det ud til at Scavenius selv vurderede faren fra Clausen-folkene særdeles koldblodigt –

² Se Jakob Pasternak »Den halvrustne kildekritik« i *Historie XI*, 1974, s. 105–36 og Hans Henrik Bruun »'Mohr-sagen': Forsøg på et overblik« i *Historie XI*, 1975, s. 309–60, der begge støtter Nissens syn på Mohr-notaternes autencitet. Sjøqvist behandler problemet i et bilag til *Scavenius II*, s. 310–315, men mere detaljeret i *Historie X*, 1973, s. 426–32; se også hans svar til Pasternak og Bruun i *Historie XI*, s. 137–41 og s. 361–64; hertil Troels Finks replik *sst.*, s. 142 f. og Nissen *sst.*, s. 365 f. Debatten – som Bruun foreløbig har afsluttet med at fratage tanken om at føre Sjøqvist for en æresdomstol pga. hans bedragerianklager imod Mohr! – turde være *gefundenes Fressen* for enhver der måtte mene at den klassiske kildekritik gerne udsøger sig de mindre væsentlige spørgsmål og lader de vigtige ligge.

³ Troels Fink fremhævede stærkt dette synspunkt under sin opposition imod Nissens disputats, trykt i *Historie X*, 1973, s. 508–17. Sjøqvist deler hans opfattelse, men finder det nødvendigt at tage problemet op pga. angrebet på Scavenius' hæderlighed og intelligens (*Scavenius II* s. 95).

⁴ Spørgsmåle er udførligst behandlet af Henning Poulsen i *Besættelsesmagten og de danske nazister* (1970), med tesen om en regeringsstorm foranstaltet af de danske nazister, pousseret frem af militante kræfter i Berlin (Luther m. fl.), men aflyst ved et – nu bortkommet – telegram fra v. Ribbentrop i midten af november 1940. Se også Nissen s. 403 ff., der accep-

hvor andre fra inderkredsen var helt anderledes nervøse, og synes villige til en eller anden kompromisløsning for at redde stumperne.⁵ Men i december greb han helt fejl da gesandten efter aftale på højeste sted – og i forlængelse af angrebene på den konservative Christmas Møller lancerede et nyt fremstød imod regeringens parlamentariske basis. Det kan ikke benægtes, skriver Sjøqvist, at Scavenius havde en betydelig andel i Nytårskrisen omkring Staunings person (s. 128). Det turde være en moderat vurdering af selv en Renthe-Finks forbløffelse over at udenrigsministeren drejede hans alment holdte kritik af »det politiske Socialdemokrati« til et krav om selveste statsministerens afgang. Nu er der udtalelser nok der peger på Scavenius' stigende forbitrelse over det han opfattede som Staunings svigtende ledelse af ministeriet, d.v.s. hans manglende støtte til tilpasningslinjen, men Sjøqvist mener det alligevel muligt at skille personen fra statsræsonen når han fremhæver Scavenius' holdning ikke skyldtes noget personligt ønske om at komme af med Stauning. Så smålig og snæversynet var Scavenius ikke, noterer Sjøqvist, og vil i stedet søge forklaringen i en række fejlvurderinger, der igen bundede i Scavenius' dybe pessimisme over de danske muligheder, og hans ringe indføling med det politiske miljø (s.st.). Derfor vil Sjøqvist heller ikke vide af nogen magtkamp mellem Stauning og Scavenius, således som gesandtens indberetninger senere lagde op til, for tyske kilder er altid suspekte, og når Stauning selv dementerer offentligt må det være sandt!

Nu fik Nytårskrisen til held for udenrigsministeren ingen videre konsekvenser, men fadede ud med et par sekundære tyske gevinster. For regeringsmagerne havde ingen virkelig støtte i Berlin, hvor realismen altid sejrede over dogmatikken når tingene blev sat på spidsen i Danmark. Hvad krisen imidlertid ikke kunne glatte ud, men tværtimod øgede, var tillidskløften mellem Scavenius og partierne. Mistroen var gensidig, og eksploderede i juli 1941, efter angrebet på Sovjetunionen, i den såkaldte »skjulte ministerkrise«, hvor den politiske falanks, kørt godt træet af slagsmålene omkring den nye regeringserklæring og »Frikorps Danmark«, gik i offensiven og fremtvang Scavenius' afgang. Men aktionen strandede på modstanden fra de to eneste seriøse kandidater til posten, Munch og Mohr – nu gesandt i Berlin – der kastede hele deres autoritet ind bag det standpunkt, at det var umuligt at skifte Scavenius ud af hensyn til tyskerne. Sjøqvist's egen konklusion er væsentlig for en forståelse af hans syn på Scavenius' historiske rolle i besættelsessituationen. Han skriver: »Den voldsomme strid havde ikke været forgæves. Begge parter havde nu lært, at der var visse grænser, der ikke kunne overskrides, hvis ikke landets skæbne unødigt skulle sættes på spil. Nu som et år tidligere stod det lysende klart, at så længe Danmarks officielle politik over for Tyskland var forhandlingspolitikken, kunne Scavenius ikke undværes. Han var den eneste danske personlighed tyskerne stolede på ville forsøge at føre denne politik igennem« (s. 168).

terer telegrammets eksistens, men nedtoner dets betydning; og *Scavenius II*, s. 118, med skepsis overfor om regeringsstormen nogensinde havde seriøs støtte i Berlin.

⁵ Jeg tænker her på Styhrs og Gunnar Larsens samtaler med Frits Clausen, Kanstein o. a. tyskere 17. og 25.10.40, hvorefter danskerne iflg. det samtidige tyske materiale skulle have stillet forslag om en overgangsregering prins Axel med deltagelse af et par nazistiske ministre. Sjøqvist afviser at et sådant tilbud nogensinde er afgivet fra dansk hold uden nærmere at gå ind på episoden (*Scavenius II* s. 114), men refererer generelt til Nils Svenningsens kritik af Henning Poulsen i *Historie XI*, 1971, s. 299–313. Imidlertid er kernen i Svenningsens argumentation en afvisning af de tyske kilder under henvisning til at de danske efterkrigsudtalelser er mere *troværdige*, danskernes placering og generelle holdning taget i betragtning! Tilsvarende forkaster Sjøqvist et tysk referat hvorefter Scavenius i en samtale i okt. 1940 ikke skulle have vist sig totalt afvisende overfor et regeringssamarbejde med Frits Clausen – med henvisning til at en sådan holdning ville være uforeneligt med alt hvad vi ved om hans karakter og personlighed (s. 113)!

Dette grundtema om den store eners betydning som demokratiets bolværk imod nazismens stormflod gennemspilles i to velkomponerede kapitler om tilslutningen til Antikominternpagten i november 1941 og om »Telegramkrisen« året efter. Begge de to diplomatiske konfrontationer kaldte på de bedste egenskaber i Scavenius: støjheden og stædigheden når det gjaldt om at få slæbt politikerne til biddet, roen og den kolde beslutsomhed i de taktiske nøglesituationer, og modet og selvsikkerheden når han stod over tyskerne, i Berlin i 1941 da han truede med at vælte hele Antikomintern-showet hvis ikke man stod fast på de aftalte forbehold, og igen i 1942 da han kategorisk afviste nazister i den nye regering. Det er Sjøqvist's formodning at forhandlingspolitikken ville være brudt sammen allerede i november 1941 uden Scavenius' indsats, og om »Telegramkrisen«s kulmination den 7. november 1942 hedder det direkte: »Det må have stået ham klart, at i denne stund stod der en mand, og kun een mand mellem det danske folk og det nazistiske barbari i form af et 'Reichskommissariat Dänemark', og denne mand var ham selv« (s. 217). Nu vil en så tilspidset formulering jo altid være vanskelig at forsvare endsigte at bevise – og særligt her hvor vor viden om de tyske topbeslutninger er så fragmentarisk. Når det gælder »Telegramkrisen« synes standpunktet heller ikke muligt at opretholde, for alt taler for at det havde været gør ligt at nå en løsning udenom Scavenius, nemlig via et forretningsministerium. I hvert fald luftede begge parter tanken i krisens slutfase, og det ville jo også have været det rene selvmord om Auswärtiges Amt efter at man havde formået Hitler til at indkapsle konflikten da havde provokeret danskerne ud i en situation der ville have kaldt Værnemagten eller SS-staten ind.⁶ (At Scavenius ikke fra begyndelsen erkendte dette – og dermed det relativt store danske manøvrerum – var en professionel brist, der peger henimod de begrænsninger som Sjøqvist ved en anden lejlighed har kaldt Scavenius' katastrofefantasi (s. 154)).

Nu beror Sjøqvist's billede af Scavenius som redningsplanken under novemberkrisen også på en anden antagelse, som jeg finder diskutabel, nemlig politikernes villighed til at tage bruddet. At en sådan villighed var til stede indenfor de to store borgerlige partier finder vi flere udsagn om, men også markante tendenser på det modsatte – ikke mindst når man griber til en nærmere analyse af selve kriseforløbet.⁷ Her hævner det sig igen at Sjøqvist arbejder på en så snæver kildebasis, der overvejende afspejler de mere deklamatoriske indlæg i ministeriet og i Samarbejdsudvalget, hvor politikerne også talte for historien, og aldrig når ud til drøftelserne i partigrupperne. For heraf fremgår det i glimt – hvad man naturligvis senere glemte eller kulede ned – at selv rigsdagsoppositionen naturligvis ikke ønskede bruddet med tyskerne for bruddets egen skyld, d.v.s. fordi man havde mistet troen på kollaborationen – her forstået helt værdifrit i sin internationale betydning af samarbejde med besættelsesmagten – men fordi man frygtede for at en regering Scavenius ville rejse så megen uro at partierne ville miste grebet om befolkningen. Men det er jo en ganske anden snak end den konfrontation mellem Scavenius og politikerne som den traditionelle skildring af regeringsforhandlingerne lægger op til. Nu skal det straks siges at Sjøqvist ikke er den der vil overdimensionere modsætningerne mellem udenrigsministeren og politikerne (Jfr. også citatet ovenfor s. 329). Selv var Scavenius aldrig sen til at proklamere at hans parlamentariske isolation var taktisk begrundet, og det turde være en af biografiens vigtige resultater at den med autoritet

⁶ Sjøqvist afviser muligheden af et forretningsministerium med henvisning til at denne løsning kun figurerer i akterne som dr. Best's undskyldning overfor Berlin for ikke at have taget nazisterne med i den nye regering (s. 217).

⁷ Jeg må her og for det følgende henvise til argumentationen i mit kommende arbejde *Augustoprøret 1943 – Samarbejdspolitikens fald. En studie i kollaboration og modstand*.

har peget på det fundamentale fællesskab af interesse der bandt politikernes overlevelsesstrategi til Scavenius, og som dennes aktive linie ikke kunne bryde. Men desværre fokuserer denne nye indsigt næsten udelukkende på politikernes forhold til besættelsesmagten, hvor netop forholdet til befolkningen fra slutningen af 1943, med de tyske modkonjunkturer, blev den nye regerings stadig alvorligere problem.

Med novemberministeriet fik samarbejdspolitikken en frist på ti måneder, som Sjøqvist i overensstemmelse med Scavenius selv og hans direktør (fra 1941) Nils Svenningesen bedømmer som den afgørende forudsætning for at det i september 1943 lykkedes at etablere et departementscheffestyre, som et langt stærkere Tyskland i 1942 aldrig havde tilladt (s. 218 og 263) – et alibi for kollaborationen som jeg (jfr. ovenfor) finder diskutabelt. Perioden blev – trods den senere mytedannelse om det modsatte – en af de roligste i det dansk-tyske regeringsforhold overhovedet, og Sjøqvist giver et overbevisende billede af aksen mellem Christiansborg og Dagmarhus, og styrken i den nye rigsbeholdningsmægtiges smidige og afideologiserede politik. Det er også en gevinst at ministermødernes verbale slagsmål ikke har lokket Sjøqvist til en mere dramatisk skildring af forholdet mellem Scavenius og partierne, selvom konflikten utvivlsomt gik statsministeren stærkt på nerverne, og var med til at slide ham ned. For politikerne havde mere end nogen- sinde brug for regeringen både som et skjold overfor besættelsesmagten og som prægelnabe overfor befolkningen, og skulle nok betænke sig flere gange før man provokerede den til at gå. Formuleringen her er min! Sjøqvist udtrykker sig langt mindre præcist, og har heller ikke blik for at det var denne strategi der i maj og igen i august 1943 dikterede de tempererede følelser hvormed partierne modtog statsministerens tanker om at demissionere til fordel for en parlamentarisk regering; for de ønskede naturligvis ikke at overtage kollaborationens fallitbo før dette kunne ske omkostningsfrit, d.v.s. med et tysk nederlag umiddelbart forestående. Moren havde endnu ikke gjort sin pligt, som Buhl en gang formulerede det med en kynisme der fuldt ud kan konkurrere med Scavenius' egen. Derfor blev politikernes overlevelsesstrategi – som de naturligvis ikke havde svært ved at identificere med demokratiets – på den ene side at nedfryse kollaborationen til et minimum, og på den anden side ikke frivilligt at udæske til et brud, der ville kalde Værnemagten ind og kunne likvidere det politiske system. Det var en farlig balanceakt, der søgte at opfange de voksende antikollaborationistiske strømninger i befolkningen ved at nærme sig til dem, men som samtidig havde en klar front vendt imod den organiserede modstand, hvilken man ikke med urette endnu i 1943 slog i hartkorn med systemfjenderne fra Dansk Samling og Danmarks Kommunistiske Parti. Sjøqvist kan glimtvis af-dække dette forhold når han f. eks. påviser de undertoner af vælgerfrygt der gennemløb valgforhandlingerne i marts 1943, og som senere blev glemt efter »valgorkanen«, men ellers er hans syn på besættelsen helt domineret af den nationale konsensus, med dens støtte til samarbejdspolitikken og dens vilje til at harmonisere de indrepolitiske modsætninger overfor den ydre fare. Jeg tænker her særligt på behandlingen af jurisdiktionen, på opinionen og på sabotagen.⁸ Således ser Sjøqvist også bruddet den 28. august 1943

⁸ Som en reaktion på det stigende ydre og indre pres havde Værnemagten i løbet af efteråret 1942 krævet stadig flere modstandsfolk overført til tysk varetægtsarrest, en udvikling der kulminerede i december med ca. 90 danske bag tysk lås og slå. Men derefter lykkedes det regeringen i samarbejde med dr. Best at få de allerfleste flyttet tilbage til dansk retspleje igen. Sjøqvist skildrer disse forhandlinger som et stort resultat for samarbejdspolitikken (s. 238). Men han ser ikke at det danske offer blev regeringens og Rigsdagens stiltiende godkendelse af »dobbeltjurisdiktionen«, dvs. krigsrettens kompetence til at dømme i forbrydelsessager rettet imod Værnemagten. Under Scavenius' regeringstid fældede krigsretterne ialt 35 domme mod danske, hvilket reelt betød opgivelsen af principperne fra 1940/41 om at holde jurisdiktionen alene på danske hænder.

som folkets og partiernes enige afvisning af kollaborationen, hvor dette skridt dog klart var fremtvunget af folkeoprøret, og af politikerne bedømtes som en national katastrofe.⁹ For netop i den udenomsorganisatoriske augustbevægelse lå jo alle de elementer til en politisk omvæltning, der i forbindelse med en almindelig bolchevisering af det centrale Europa i kølvandet på de sovjetiske sejre kunne medføre systemets fald. Hvorledes Scavenius som udenrigspolitisk ekspert så på faren for en sådan international udvikling, berører Sjøqvist ikke. Vi forstår at Scavenius ikke delte sommerens fredsoptimisme – om det nu var af temperament, af taktiske grunde eller fordi han simpelthen vidste bedre – men ellers synes Sjøqvist helt at acceptere Scavenius' egne ord for at hans politik var her og nu – uden overskud til at kere sig om fremtiden. Nu faldt disse udsagn jo i situationer efter krigen hvor Scavenius var anklaget for at have spekuleret i en tysk sejr, og turde derfor være af nok så tvivlsom værdi, og i hvert fald viste dog Scavenius' kalkuler i 1918 at han netop havde format nok til at skue videre end dagen og vejen. Det fremgår da også fra anden side at Scavenius delte det borgerlige Europas bekymringer for kommunismens fremmarch i kølvandet på den Røde Hær – noget Sjøqvist ikke har haft blik for.¹⁰ Hvilke konklusioner Scavenius drog heraf ligger straks mere uklart, men det kan vanskeligt andet end have bestyrket ham og politikerne i kollaborationens jernhårde nødvendighed. Og hvor stod iøvrigt Tysklands betingelsesløse kapitulation skrevet i sommeren 1943, med de mange rumlerier om en tysk-russisk kompromisfred, som vi i dag ved ikke var uden realiteter? Måske var der alligevel mere ræson i Scavenius' hårdnakkede fastholden ved tilpasningslinjen endnu helt frem til forsommeren 1943 end konjunkturryttere den gang, eller vi med historiens bagklogskab i dag, har villet eller kunnet se.

Allerede augustkrisens politiske forhandlinger havde fundet landets statsminister i en birolle, og med den militære undtagelsestilstand og regeringens de facto tilbagetræden den 29. og 30. august 1943 gled han stiltfærdigt ud af righistorien. Hans sidste politiske handling blev i september at anbefale kongen et nyt ministerium, altså at fortsætte den *politiske kollaboration*. Sjøqvist undrer sig over dette udspil – naturligt nok fordi han ud fra konsensusopfattelsen ikke har blik for at partierne efter sammenbruddet den 29. august ikke – således som de senere hævdede – valgte at slutte sig til modstanden mod

Fra Sjøqvist's skildring af sabotagebekæmpelsen kan man let forledes til at tro at politikerne sympatiserede med sabotagen, fordi de i april 1943 nægtede at underskrive et opråb herimod (s. 247). Men partierne støttede regeringens politimæssige indsats imod sabotørerne med alle midler, såsom udvidelse af politistyrken til efterforskning og til bevogtning af industrier og jernbanenet.

Jeg er helt enig med Sjøqvist når han skriver, at valgresultatet den 23.3.43 ikke kan læses som en underkendelse af regeringen Scavenius' politik, men uenig når han videre hævder »at hvorledes man end vender og drejer sagen er det ikke muligt at få øje på noget mistillidsvotum til forhandlingspolitikken« (s. 245). Et sådant mistillidsvotum kan efter min mening læses i Socialdemokratiets relative tilbagegang i mange af de store byer, f. eks. i København, der senere resulterede i det store nederlag til de kommunistiske dæklistes under kommunevalget i maj – sammenholdt med Det konservative Folkepartis store valgsejr, med de meget store personlige stemmetal til nej-sigerne fra november 1942, f. eks. Amby og Kraft. Det turde være utvivlsomt at landsparolen om et tillidsvotum til demokratiet imod nazismen gjorde det umuligt for mange utilfredse at stemme på Dansk Samling, eller stemme blankt eller helt blive hjemme.

⁹ Det er helt i overensstemmelse med dette konsensus syn, at Sjøqvist kan karakterisere den politiske udvikling efter 29.8.43 som en »ildprøve« de færreste ville have været foruden (s. 263).

¹⁰ Se generelt den svenske gesandt Gustav v. Dardels indberetninger til Utrikesdepartementet, i dettes arkiv sign. *HP 1 Politik: allmänt Danmark 1943*.

besættelsesmagten, der ville have bragt ulykker og radikalisering ind over landet, men at de forsøgte at videreføre kollaborationen under en anden form som det politiske systems eneste acceptable svar på besættelsessituationen; at altså Scavenius som så ofte før kun sagde det højt som politikere nøjedes med at tænke, og som de i september 1943 af realpolitiske grunde, d.v.s. under presset fra befolkningen, anså for umuligt at gennemføre.¹¹ Men Scavenius var da en død mand i dansk politik, og hans opfordring blev uden betydning. Han var også et fysisk og psykisk nedbrudt menneske, med mavesår og ødelagte nerver, hans ægteskab gik i stykker, og kun familien og nogle få venner holdt ved. I befrielsesrusen og senere under retsopgøret vandt han respekt, omend ikke venner, ved urokkeligt at fastholde sit ansvar for den førte samarbejdspolitik, hvor parlamentarikerne deserterede i hobe – men han skulle jo heller ikke vælges igen! Så gik han ind til et langt otium i næsten total isolation, der åbner for Sjøqvist's »anden« Scavenius, den gamle stridsmand i hjemmejakke, med tebakken, over kabalerne, på tur med hunden, med kriminalromanen eller med den yndede Montaigne, oldingen med nye strenge på sin bue – men også med en bitterhed og en lidelse skåret i sindet som end ikke det sidste solfald kunne mildne – indtil befrielsen kom den 27. november 1962. Det er en nænsom og bevægende skildring Sjøqvist her har givet os, og et fint eksempel på de kvaliteter der har gjort forfatterskabet til noget nær folkelæsning.

Dødsklodderne har længe ringet over den historiske biografi – både indenfor og udenfor faget – og tendensen er da også et svindende antal biografiske arbejder, og en stagnation i disciplinens metodiske debat – paradoksalt nok i en periode hvor offentlighedens interesse for personskildringer og memoirer synes i stadig vækst.¹² Årsagerne ligger naturligvis lige for, nemlig i de kolde vinde der snart længe har blæst mod den individcentrerede forskning fra samfundsvidenskaberne, fra socialhistorien og fra marxisterne, og som – det må nok indrømmes – heller ikke har haft nogen virkelig modstander i biografien, med hans metodiske usikkerhed, hans commonsense-forklaringer og hans amatørpsykologiseren. Biografien er for mange blevet en forældet – i bedste fald uskyldig genre. Men i kampens hede skabes ofte unødvendige konfrontationer af programatiske grunde, og modstillingen af »individ« med »samfund« forekommer hverken meningsfuld eller særligt frugtbar al den stund historieforskningens genstand er de menneskelige handlinger, der må forstås i samspillet, eller i dialektikken, mellem individ og struktur. At vinde denne plads for biografien som et gebet for socialhistorien i egentlig forstand turde være genrens store udfordring – og også dens egentlige legitimering.¹³

Viggo Sjøqvist's Scavenius-biografi fremstår i mine øjne som en illustration af genrens krise. Dens udgangspunkt er det romantiske og idealistiske syn på den store historiske personlighed, eneren, undtagelsesmennesket, der tager livet med skæbne og overvinder

¹¹ Sjøqvist vil til forsvar for sin opfattelse kunne påberåbe sig Jørgen Hæstrups undersøgelse af regeringsforhandlingerne i *Til landets bedste – Hovedtræk af departementschefsstyrets virke 1943–1945 bd. I*, der heller ikke har blik for at september måneds »regeringsmageri« havde en langt bredere opbakning end politikere og organisationerne senere ville vide af.

¹² Se generelt betragtningerne i Hans-Ulrich Wehler »Zur Verhältniss von Geschichtswissenschaft und Psychoanalyse« i den af ham redigerede *Geschichte und Psychoanalyse (Köln 1971)* og Dirk Blasius »Psychoanalyse - eine »historische« Wissenschaft?« i *Neue Politische Literatur 1973*, s. 453–468; hertil Jürgen Oelkers »Biographie – Überlegungen zu einer ungeschuldigen Gattung« sst. 1974, s. 296–309. Samtlige af de nævnte artikler har fyldige litteraturreferencer.

¹³ Se især Oelkers, s. 298 f.

den. Manden der kun yder sit bedste i farens nærhed, to gange fædrelandets redningsmand og dominerende personlighed. Manden der *var* forhandlingspolitikken – Sjøqvist bruger konsekvent denne Scavenius' egen tonløse terminus technicus for samarbejdsolitikken eller kollaborationen – og som denne var domt til at gå ned med (s. 83, 103, 196, 204, 249, 264 og 305). Men de litterære og stilistiske kvaliteter ufortalt har dette portræt vanskeligt ved at overbevise – i den grad er det set isoleret netop fra strukturen. For selv i en tid der måtte fremme magtens centralisering og enkeltpersoners indflydelse fungerede Scavenius dog ikke i noget vakuum. Han blev støttet af kronen i helt afgørende situationer, som i 1940 og 1942, og af Rigsdagen – omend ikke uforbeholdent p.g.r.a. hensynet til den proallierede opinion. De radikale og også Socialdemokratiet, der havde 300 tusind arbejdere og et stort apparat at tænke på, støttede ubetinget; Venstre gjorde fra tid til anden knuder, men hensynet til landbruget vejede altid tungere end Knud Kristensens private opposition; de konservative stod fra 1942 splittet i en scaveniansk fløj af industrifolk og næringsdrivende og i en protestfløj af uforpligtede akademikere og partifunktionærer, men til noget brud med regeringen kom det aldrig – herimod talte mange, også partitaktiske hensyn. Fagbevægelsen støttede ubetinget, var i det hele tilpasningspolitikens stærkeste bastion, og lod sig i november 1942 repræsentere i regeringen ved sin formand; tilsvarende støttede arbejdsgiverne, industriens og næringslivets, herunder også landbrugets organisationer; i november 1942 og igen under regeringsforhandlingerne i september 1943 trådte de kraftigt i brechen for at fortsætte den politiske kollaboration. Etaterne og administrationen – i hvert fald topembedsmændene – og militær- og politiledelserne – støttede, tillige med pressen, der nok var antityske men også ubetinget loyal når det gjaldt fronten mod modstanden. Dog, hele dette samarbejdsolitikens fundament, der i så høj grad synes at være identisk med samfundets materielle interesser og deres forvaltere, interesserer Sjøqvist sig meget lidt for, og interaktionen mellem denne struktur og Scavenius berører han stort set aldrig – når vi undtager det snævraste regeringsmiljø. Derfor virker også Sjøqvist's afsluttende, på et psykologisk grundlag foretagne, mandjævning mellem Scavenius og det danske folk som »et kunstigt og tragisk modsætningsforhold« så utilfredsstillende (s. 298 ff.). For hvem var fra 1940 til 1943 »det danske folk«? Departementschefen, entreprenøren, den arbejdsløse, bonden, maskinarbejderen, kontorfunktionæren eller den kommunistiske sabotør? Problemstillingen forekommer i egentligste forstand forældet.

Biografiens anden del blev af offentligheden modtaget som rehabiliteringen af »den mest forhadte mand i Danmarkshistorien«, og for den generation der hver aften over BBC fik Scavenius udskreget som Danmarks Quisling har bogen utvivlsomt haft et vigtigt budskab, al den stund det er en af samtidshistoriens væsentligste opgaver at sønderknuse myterne. Bindets anden vigtige betydning ligger i det perspektiv det kaster over forholdet mellem Scavenius og partierne, med fremhævelsen af det grundlæggende interessefællesskab der var. Men det er efter min mening et perspektiv der samtidig er stærkt beskåret af forfatterens konsensusopfattelse, der har lukket hans blik for kollaborationens sande natur, som det politiske systems middel til at overleve, og derfor i lige mål rettet både imod besættelsesmagten og imod det indre oprør. Et sådant perspektiv ville have givet os en forståelse af handlingsmonstret mellem regeringen og Rigsdagen i 1942/43 der nu mangler. Bindets største svaghed er dog i mine øjne – og her tør jeg også tage førstedelen med – at det ikke har ført os et hanefjed ud af den biografiske genres metodiske krise, ja, at det vel ikke engang har forsøgt at attackere denne bevidst.

Hans Kirchhoff